

AYINTAB, ANTAKYA KAZALARI VE ÇEVRESİ HAKKINDA HÜSEYİN KAZIM KADRİ'NİN HALEP VALİLİĞİ DÖNEMİNDE DÂHİLİYE NEZARETİ'NE GÖNDERDİĞİ RAPOR*

THE REPORT SENT BY HÜSEYİN KAZIM KADRİ TO THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS ABOUT THE AYINTAB, ANTAKYA AND SURROUNDING DISRICT DURING THE GOVERNOR OF ALEPPO

İsmail Hakkı ÜZÜM**

Özgür KAZCI***

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received:25/05/2021 Düzeltme/Revised: 08/06/2021 Kabul/Accepted: 09/06/2021

Araştırma Makalesi/ Research Article

Atıf / Cite as: Üzümlü, İ. H. & Kazıcı, Ö. (2021). Ayıntab, Antakya kazaları ve çevresi hakkında Hüseyin Kazım Kadri'nin Halep valiliği döneminde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği rapor. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 32-45. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.942851>

ÖZ

Osmanlı Devleti, eski ihtişamını kaybettikten sonra uzun ve zorlu bir süreç yaşamıştır. Bu zorlu süreç hem içerde hem dışarıda devam etmiş, Batının Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasıyla da daha karmaşık bir hal almıştır. Devlet yöneticileri, XX. yüzyıla girerken uluslararası ilişkilerde devletin bekası için mücadele vermiş, diğer yandan da ülke içerisindeki büyük problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Hiç kuşkusuz bu problemlerden en önemlisi ve diğer birçok probleme de sebebiyet veren durum; taşrada merkezi otoritenin zayıflamasıdır. Merkezi otoritenin zayıflaması mali, siyasi ve asayiş gibi pek çok sorunu gündeme getirmiştir. Osmanlı Devleti içte bu sorunlar ile uğraşırken bir yandan da dış ilişkilerdeki aksaklıklarla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Devletin iç ve dış siyaseti birbirinden bağımsız değildir, nitekim ülke içerisinde ya da dış ilişkilerde yaşanan istikrar devletin güçlenmesini ve varlığını sürdürmesini sağlamaktadır. Vatansever Osmanlı devlet adamları ise bu uğurda devletin sürekliliği için ellerinden geleni yapmış ve her daim güçlü, adil bir devlet uğruna çalışmışlardır. Merkezi otoritenin zayıfladığı, devletin yerel yöneticiler üzerinde etkisinin azaldığı dönemlerde toplumun huzuru bozulmuştur. Bu bağlamda çeşitli devlet hizmetlerinde görev alan Hüseyin Kazım Bey, Halep valiliği sırasında Ayıntab ve Antakya çevresinde siyasi, sosyal, ticari vb. alanlardaki faaliyetleri değerlendirmiş, gözlemlerde bulunmuş, bölgelemler

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Gaziantep Üniversitesi SBE Doktora Programı, Gaziantep Türkiye, ismailhakkizum@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8809-6147

*** Gaziantep Üniversitesi SBE Doktora Programı, Gaziantep Türkiye, ozgurkazci@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6335-2802

kalkınması için fikirlerini açıklamış, yapılan haksızlıklara karşı gelmiş ve tüm bunları raporlarında merkeze sunmuştur. Halep valisi Hüseyin Bey'in hazırladığı rapor bu açıdan dönemin siyasi ve sosyal yapısını anlayabilmek açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Kazım Kadri, Halep, Ayıntab, Antakya-İskenderun, Rakka.

EXTENDED SUMMARY

In the last periods of the Ottoman Empire, the state had gone through a very difficult process. Domestic and foreign policy balances experienced in this process played a large role. As a result of the dynamics within the state and the pressure and influence of the West on the Ottoman Empire, a set of economic, political and social breakdowns inevitably occurred in the Ottoman Empire, and the country faced many difficulties by undergoing a positive-negative transformation. Therefore, these adverse conditions forced the empire to make a series of reform movements. The uprisings in favor of the Ottoman Empire, the internal matters becoming external issues, and the great land losses put the Ottoman Empire in serious trouble. Despite the reforms, the aimed success could not be achieved as stability could not be provided in the reforms. Interstate conflicts dragged the Ottomans into the world's first great war and as a result of all these adverse events, they lost the war.

These major problems, which were difficult to overcome, had naturally shown their effects in all administrative decisions. The efforts of the Ottoman Empire to cope with all the problems were maintained with the intense struggle of the administrators and civil servants. In order to protect the existence of the state, to maintain its continuity and to ensure the public peace, many statesmen carried out activities related to reforms, regulations and their implementation in the fields. However, these practices were not sufficiently effective in some places, especially in remote rural areas. In the provinces, with the weakening of the central authority, local governments started to gain power and the Ottoman Empire tried to maintain the power of pro-state families and communities and the central authority in the provinces in order to maintain this balance. However, this policy unfortunately did not achieve the desired effect, as a result of some arbitrary practices and administration, the central power disappeared, and this led to the increase of banditry in those regions and the emergence of important security problems. The people, who were subjected to heavy taxes, had to migrate from their regions as a result of the deterioration of the public order, and this situation almost caused the cessation of agricultural activities in the provinces where the economy was largely based on agriculture, causing great damage to the economy. Therefore, as a result of the emptiness or weakness of the central administration in these regions, the problem of public order, a series of economic, social and political problems arose and the people of the region faced serious difficulties.

Hüseyin Kazım Efendi, who struggled with these difficulties and had many important duties in the state administration, was aware of the state of the state during his duty as a statesman working for the peace of the state and the people and made some inferences based on his impressions and experiences. Hüseyin Kazım Efendi, who attached great importance to Islamic law, mentality and justice, clearly expressed his opinions accordingly on every occasion. It was stated by his contemporaries that he was cited by his social circle that he was intelligent, fair, courteous and humorist and a fighter especially against injustice. Having served as the governor of Aleppo in 1910/11, Hüseyin Kazım Efendi informed the state about the region with a great duty responsibility as he came to Aleppo and stated in his memories that the general situation was perilous there, as in many other Ottoman provinces, the public order was bad and the administration was not effective.

While Hüseyin Kazım was serving as the governor of Aleppo, as a requirement of his responsibility to the state, he made investigations to obtain important findings in some sub-districts such as Antakya, Iskenderun, Belen, Antep, Rakka and especially the city of Aleppo, which were subordinate to the province. He saw the inadequacy of the central administration in the center and rural areas of the province, as in all provinces, and observed that this situation caused many political, economic and social problems. The primary determination of Hüseyin Kazım Efendi was the absence of the central government and the scarcity of soldiers and gendarmes to maintain order. The governor, Hüseyin Kazım, personally observed on his trip that the administrative gap between the Aleppo center and the districts, the lack of opposition and an institution to maintain order within the province, caused big troubles. Therefore, in order to put an end to this bad situation, he first wanted to increase the influence of the central administration in the region and demanded the opening of a gendarmerie school in Aleppo to maintain order. In addition, Hüseyin Kazım had some thoughts based on his observations and presented his thoughts to the state in order to revive the economy, which had come to a standstill due to many reasons such as tribal and bandit attacks, the locust epidemic, and the public's complaint about local governments. Based on the findings he revealed from his observations, he put forward some ideas such as opening the Aleppo-Iskenderun road and establishing Iskenderun port to revive the commerce, draining the swamps of Iskenderun and Amik for reclamation, and making the Asi river possible for ships to travel for commercial purposes. In addition, he focused on many problems such as obtaining electricity from the waterfall near Antakya and the establishment of a spinning mill, the allocation of the government mansion in order to strengthen the local administration in Ayıntab, the request for the dismissal of

the district governor. Hüseyin Kazım Efendi, after all these observations and determinations, returned to Aleppo and prepared a report on the regions he examined for the Ottoman State Ministry of Interior. Generally, the subjective thoughts and interpretations of Hüseyin Kazım Kadri appeared in the report. He did not hesitate to criticize some of the activities carried out in the region. In a problem encountered, he preferred the solution that suited his ideas and expressed it in his report. He also stated in the report that he made some applications for the welfare of the people and which one would meet the interests of the people. In addition, he stated the problem of public order and the problems faced by local administrators and people in the region he visited.

The report prepared by Hüseyin Kazım Efendi provides very important information about the region he studied. In the report, the regional problems, the wishes and activities of the people, the solutions to the problems and the implementation activities in that period can be clearly seen. In addition, it is understood through this report how important the central government is and what kind of problems will be experienced in cases where the forces maintaining public order are absent or insufficient.

Keywords: Hüseyin Kazım Kadri, Aleppo, Ayıntab, Antakya-Iskenderun, Rakka.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıldan itibaren mevcut diğer devletlere karşı üstünlüğünü kaybetmeye başlaması, devletin askeri yapısının bozulma süreci, merkezi otoritenin gücünü yitirmesi, teşkilat ve hukuk kabiliyetinde ve mali, sosyal gereksinimlerin karşılanmasında aksaklıklar yaşanması¹ devletin kötü gidişatına neden olmuştur. Takip eden yıllarda ülke içerisinde farklı güçler ve Batının etkisi ile devlet, büyük bir dönüşüme tabi olmuş, devam eden asırlarda ciddi sıkıntılar ile karşı karşıya kalmıştır². Osmanlı'nın son yüzyılları ise sorun-çözüm-ıslah sözcüklerinin sık sık telaffuz edildiği bir dönem olmuştur³. Özellikle XIX. yüzyılda gerçekleşen Yunan ayaklanması, Mısır sorunu, Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlı lehine gerçekleşen antlaşmalar, toprak kayıpları gibi ülke çapındaki gelişmeler⁴ Osmanlı Devleti'ni geri dönülemez bir şekilde yıpratmıştır. Osmanlı'nın bu yıkımları ve kayıpları önlemeye yönelik çabaları birçok alanda reformlar yapılmasına, yeni fikirler ileri sürülmesine⁵ sebebiyet vermiş ve bu yüzyıl Batı eksenli siyasi ve kültürel anlamda büyük değişimlerin yaşandığı "Tanzimat Dönemi" adı verilen modern devletin ortaya çıkması açısından tarihsel bir dönüm noktası olmuştur⁶.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çok zor koşullar devletin birçok noktasında etkisini göstermeye başlamıştır. Zincirleme yaşanan bu olumsuzluklar merkezi otoritenin etkisini büyük oranda kaybetmesine, nüfuzlarını merkezi otorite aleyhine genişleten ailelerin, hanedanların ortaya çıkmasına ve mahalli otoritelerin güç kazanmasına⁷ yol açmış ve özellikle XIX. yüzyılda taşradaki merkezi otorite gücü aşağıya çekilip, bölgesel yöneticilerin söz sahibi olduğu yeni bir dönem açılmıştır⁸. Bu durum bazı dönemlerde keyfi uygulamalara neden olup eşkıyalığın artmasına, reaya üzerinde ekonomik baskı yaşanmasına, köylülerin yerlerini terk

¹ Taner Aslan, "Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma", *Erdem*, S. 55, 2009, s. 55.

² Burak Koçak, "Cumhuriyet'in Kökenleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi", *İmgelem*, C. 3, S. 5, 2019, s. 208.

³ Mustafa Karabulut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum", *Mecmua*, S. 2, 2016, s. 51.

⁴ Fahir Armaoğlu, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1917)*, TTK, Ankara 1997.

⁵ Salim Cöhçe, "XIX. Yüzyılın Sonlarında ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Fikir Hareketleri", *Erdem*, S. 12, 2000, s. 331.

⁶ Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası*, (Çev. Oktay Özel ve Canay Şahin), Ankara 2000, s. 110.

⁷ Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 36, İstanbul 2009, s. 512.

⁸ Nazmiye Taş, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova Bölgesinde Eşkıyalık Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2015, s. 37.

edip şehirlere göç etmesine⁹, bölge idari yapısının yerel güç odaklarının etkisine girmesine¹⁰, yapılan uygulamaların yanlış yönlendirilmesine neden olmuştur.

Merkezi otorite ile bağımlı olarak asayiş ve huzurun bozulması da önceden olduğu gibi XIX. yüzyılda da devletin büyük bir problemi olarak yer almıştır. Esasında Osmanlı Devleti'nde halkın durumu "asude hâl ve müreffehü'l-bâl" olarak tasavvur edilmiş, halkın kendini emniyette hissetmesi, hayatını kolaylıkla ve devlete itimat ederek sürdürmesi istenmiştir. Bunun için de tabii olarak asayiş ve huzurun bozulmaması için tedbirler alınmış, cezalar getirilmiş, kanunnameler, vergi, mahalle, köy, idari ve adli sistemler belirli kurallara göre hazırlanmıştır¹¹. Ancak devletin asayiş ve huzuru sağlaması hususunda kolluk kuvvetleri ile ilgili birtakım gelişmeler yaşanmış, Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla iç güvenliğin denetimi¹² ile ilgili bazı reformlar yapılmış ve bunların birçoğu başarısız olmuştur. Daha sonra vilayetlerde Osmanlı iç güvenlik teşkilatının omurgası haline gelmiş olan jandarma niteliği taşıyan Asâkir-i Zabtiye birlikleri oluşturularak¹³ merkezi hükümetin idaresi devletin her bölgesinde hissettirilmeye çalışılmıştır¹⁴.

Osmanlı devlet adamları tarafından devletin bekası, halkın refahı ve huzuru için merkezi otoritenin gücünü sağlamaya, tüm bu kötü gidişat engellenmeye çalışılmıştır. Bu hususta özellikle XIX. yüzyıldaki Osmanlı padişahları, sadrazamları, memurları ve dönemin aydınları çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu devlet adamlarından önemli bir isim de Osmanlı'nın son döneminin karmaşasına, toprak kayıplarına, yönetimdeki aksaklıklara bizzat şahit olmuş ve eserlerinde de her aydın gibi milleti için çıkış yollarını aramış¹⁵, birçok bölgede valilik yapmış ve çalışmanın konusu olan raporun da müellifi Hüseyin Kazım Kadri'dir¹⁶.

⁹ Nilüfer Alkan Günay, *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010, s. 148.

¹⁰ Hamdi Özdiş, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 44.

¹¹ Bülent Arı, "Osmanlı Asayiş Stratejileri", Türk Polis Tarihinin Kökenleri (Ed. Yücel Yiğit), *Polis Akademisi Yayınları*, Ankara 2017, s. 179.

¹² Ahmet Özcan, "Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, 2013, s. 178.

¹³ Nalan Turna, *19. YY'den 20. YY'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürûr Tezkereleri*, Kaknüs Yay., İstanbul 2013, s. 150.

¹⁴ Nadir Özbek, "Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)", *International of Middle East Studies*, S. 40, 2008, s. 75.

¹⁵ Sakin Taş, Samed Yazar, "Hüseyin Kâzım Kadri'nin Fikrî Hayatı -İstikbâle Doğru- Adlı Eseri Özelinde", Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyasında İslâmi İlimler (Ed. Hidayet Aydar vd.), *Ensar Neşriyat*, İstanbul 2019, s. 317.

¹⁶ Hüseyin Kazım Kadri (1870-1934), İstanbul Beylerbeyi'nde doğdu. Babası Trabzon valilerinden Kadri Bey'dir. İlköğrenimine Beylerbeyi Sıbyan Mektebi'nde başladı. Soğukçeşme Askeri Rüştiyesini bitirdi. Babasının görevi üzerine İzmir'de İngiliz Ticaret Mektebi'nden mezun oldu. Özel hocalardan Arapça ve Farsça dersler aldı. Yunanca ve Latince öğrendi. Hüseyin Kazım Efendi ilk resmi görevine Aydın Vilayeti Muhasebe Kalemi'nde başladı ve İstanbul'da Maliye Nezareti Mektubî Kalemi'ne girdi. II. Meşrutiyet'ten sonra Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit ile Tanin gazetesini çıkardı. İttihat ve Terakki'nin göreve gelmesiyle Selanik mutasarrıflığı, Halep valiliği, İstanbul şehremeniliği ve İstanbul valiliği görevlerinde bulundu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Aydın mebusu olarak Meclis-i Meb'ûsan'a girdi ve meclisin birinci reis vekilliğine seçildi. Misâk-ı Milli'nin belirlenmesi için Meclis'e ilk teklifi verdi. İstanbul işgalinden sonra Tevfik Paşa kabinesinde Ticaret ve Ziraat nazırlığı ile Adliye nazır vekilliği görevlerinde bulundu. Mustafa Kemal ile görüşmek için Ankara'ya gitti. İstanbul'a dönüşünde Evkaf nazırlığı ve Maliye nazır vekilliği yaptı ve 1921 yılından itibaren resmi bir görev almayıp bazı özel banka ve şirket idare meclisi üyeliklerinde bulundu. Dinlenmek için gittiği Tarsus'ta 17 Ocak 1934 yılında vefat etti. Naaşı İstanbul'a getirildi. (Detaylı bilgi için bkz: Nurettin Albayrak, "Hüseyin Kazım Kadri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 18, İstanbul 1998, s. 554-555). Yaşamı boyunca birçok eser kaleme almış ve hemen hepsini Şeyh Muhsin-i Fani mahlasıyla neşretmiştir. Eserlerinde özellikle İslam düşüncesi, İslam hukuku, Türk Lügati, ziraat dersleri gibi konularda eserler bırakmıştır (Detaylı bilgi için bkz: Hamide Doğan, Hüseyin Kazım

Hüseyin Kazım Efendi, devletin tecrübeli yöneticilerinden birisi olmuştur. Halit Ziya Uşaklıgil tarafından “faal, zeki, dürüst bir idare recûlü” olarak tanımlanan Hüseyin Kazım Efendi’nin yönetim anlayışı genel olarak isyan ve zulümden uzaklaşarak adalet ile icraat yapmak olmuştur. Nitekim hatıratında şu ifadelerle yer vermiştir:

“Şu kadar ki herkese hakk-ı ictihad verilmek bir anarşiye doğru gidilmek olur ki bu da elbette tecviz edilemez. Fakat fikr-i ictihaddan âri basmakalıp adamlarla da bir iş görülemez. Mütemeddin memleketlerde ve halkın yine kendi itiyadlarından sâdır olan kanunlarla ve tarz-ı idare ile ülfet etmiş oldukları yerlerde, bir hükümet memuruna düşen en mühim vazife, kanunların ve nizamların harfiyyen ve tamamen tatbikine nezaretten ibaret kalmak lazım gelir. Teşri ve icra kuvvetlerini bir adamda toplamak istibdada yol açar. Fakat asırlardan beri müthiş bir anarşinin hüküm sürmekte olduğu memleketimizde ve daima bir hiss-i isyan ve muhalefetle mutad olan bir halk arasında hangi kanun veya nizam ile idare-i hükümet edilebilir.”¹⁷

Hüseyin Kazım Efendi hakkında söylenenler ise genel anlamda keskin bir zekâyâ, derin bilgi birikimine sahip olduğu, en ufak bir haksızlığa katlanamayan adil biri olduğu, dostları için iyilik düşünen, şakacı, nükteci bir karaktere sahip olduğu yönündedir¹⁸. Öyle ki Halep’e görevlendirildiği tarihlerde basında şu satırlara yer verilmiştir: “Kâzım Bey nevzâd-ı hürriyettir, dindar, münevverü’l-fıkr ve gayûrdur. Haleb’de hüdemât-ı bergüzideye muvaffak olacağı me’ûldür. Hükümet-i meşrûatımızın Haleb meselesindeki hareket-i âdilânesi şâyan-ı tebriktir.”¹⁹

Hüseyin Kazım, Osmanlı Devleti’nin uzun süre boyunca hâkimiyetinde bulunan ve oldukça önemli bir yerleşim yeri olan Halep’e geldikten bir süre sonra karşılaştığı vaziyeti hatıratında şu şekilde aktarmıştır: “Bütün Anadolu vilayetlerinde olduğu gibi Halep’te sû-i idareden, irtişadan ve her manasına göre anarşiden başka bir şey görmemiştim. Asker, jandarma, polis ve bâ-husus vilayetin elinde yegâne bir kuvvet olan müfreze ağlanacak bir halde idi...” şeklinde pek iç açıcı olmayan açıklamalarıyla devam etmiştir. Hüseyin Kazım, Halep valilik görevini yürüttüğü sırada devlete olan sorumluluğu sonucunda Halep şehri başta olmak üzere vilayete tabi bulunan Antakya, İskenderun, Belen, Antep ve Rakka²⁰ gibi birtakım nahiye kaza ve sancak dâhilinde de önemli tespitler elde edecek incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemeler sonucunda Hüseyin Kazım Efendi bir rapor hazırlayıp, bu raporu da dönemin içişleri bakanına göndermiştir. Rapor genel olarak Antep, Antakya, Halep ve çevresi ile ilgili önemli bilgiler ihtiva etmekle birlikte dönemin genel sorunları, gelişmişliği, yapısı hakkında da bilgiler vermiştir. Hüseyin Kazım Efendi, söz konusu raporu hazırlarken olayları, kendi düşünce yapısına uygun olacak bir şekilde ve eleştirel bir bakış açısıyla yorumlamıştır. Bu çalışmada söz konusu rapor ele alınmış ve sadeleştirilmiştir.

Kadri’nin Dini ve Siyasi Görüşleri “Kelami Bir Yaklaşım”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007).

¹⁷ İsmail Kara, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Hatıralarım İstanbul Trabzon Selanik Suriye Hüseyin Kazım Kadri*, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2018,s. 22-23.

¹⁸ Nurhan Kuzu, *Osmanlı’dan Modern Türkiye’ye Geçiş Döneminde Aydınların Medeniyet-Din İlişkilerine Bakışı Hüseyin Kâzım Kadri ve Musa Cârullah Bigiyef Örneği*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2005, s. 52.

¹⁹ Hikmet Gazetesi, “Bir Haftalık Vukûat”, Nu: 60, Sene: 1, 27 Şaban 328/ 19 Ağustos 1326, s. 8.

²⁰Rakka eyaletinin merkezi Urfa olup, günümüzde bu eyalete ismini veren yerleşim yeri Suriye’dedir. Rakka eyaleti Urfa ve Birecik sancaklarından oluşmaktadır. (Tahir Öğüt, *XVIII. XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s.1.) Tanzimat’ın ilanından sonra ise 1866-1908 tarihlerinde Halep’in sancağı konumunda olmuştur. (Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s. 713).

Hüseyin Kazım Efendi'nin gözlem ve incelemeleri neticesinde hazırlayıp İçişleri Bakanlığına gönderdiği rapor:²¹

Halep Valiliği Döneminde

İçişleri Bakanlığına

Bakan Bey'e

İskenderun, Antakya, Beylan (Belen), Kilis ve Ayıntab kazalarında inceleme yaptıktan sonra vilayet merkezine (Halep) döndüğümü ve raporumu da daha sonra takdim edeceğimi söylemiştim. Halep-İskenderun şosesini çok kötü bir halde buldum. Bu yol için şimdiye kadar çok para harcanmasına ve fedakârlıklara rağmen yolun birçok kısmı kullanılamaz bir vaziyette idi. Böylece bayındırlık bakanlığının vilayetleri birbirine bağlayan yolları böyle gelişigüzel yaptırdığını görerek bizim kendi araçlarımız ile bir yol yapamayacağımızı anladım. Halep-İskenderun şosesini üstlenen inşaat şirketi henüz yolu tamir etmeye başlamadı. Fakat şirket, yapılacak yolların etütlerini hazırlayıp onaylanmak üzere evrakları bayındırlık bakanlığına gönderdi. Beş altı ay sonra Halep ile İskenderun arasında düzgün bir yol yapılmış olacaktır. Bu durum ne kadar memnuniyet vericiyse de İskenderun-Halep şimendiferinin yapılması konusunun devlet tarafından mümkün görülmeşi o kadar acıdır.

Bağdat demir yolunun Halep'ten geçmesi hakkında halk tarafından merkezi hükümete defalarca müracaat edildiği ve sonunda daha önce de düşünüldüğü gibi Katma veya Tel-Habeş'ten Halep'e bir şube hattı uzatılmasından hattın Müslümiye noktasından başlayarak Halep'e kadar uzatılması için kumpanya ile hükümet arasında bir antlaşma olduğu bilinmektedir. Müslimiye'den Halep'e gelen trenler yine aynı hat üzerinde döneceklerinden ben bu noktada önceki tasarı ile sonuç arasında büyük bir fark görmediğimi itiraf etmek isterim. Tek fark; daha önce Katma veya Tel-Habeş'ten uzatılacak hattın buradan uzatılmayıp Halep'e daha yakın bir yer olan Müslimiye'den yapılacak olmasıdır. Her ne olursa olsun Bağdat demiryolunun Halep'ten geçmesi bizim için o kadar da yarar sağlayacak değildir. Halep'e geldiğim günden beri bu önemli sorun hakkında özel araştırmalarda bulunup birçok kişinin görüşünü aldım. Bildiğiniz üzere Fenikelilerin Afrika etrafındaki seyahatlerinden sonra Hindistan ve Batı arasında ve özellikle Akdeniz şehirleri arasında bir ticari alışverişin döndüğü Suriye şehirleri az çok zarar görmüştü. Sonrasında Süveyş Kanalı'nın açılması ve Hindistan ile Uzakdoğu'ya giden yolların keşiflerle değişmesi üzerine Suriye şehirlerinin ticari önemi azalmıştır. Halep şehrinin şu anki ticareti ile bayındırlığı arasında büyük bir fark göze çarpmaktadır. Dolayısıyla daha önceleri ticaret yolları üzerinde refah bir şekilde yaşayan Halep tüccarlarını iflas etmiş insanlara benzetiyorum. Süveyş Kanalı'ndan sonra Bağdat demiryolunun kendi şehirlerinden uzak bir noktadan geçmesi Haleplileri daha çok endişelendirdiğini ve sırf böyle bir düşünceyle hattın Halep'ten geçmesini istediklerini anlıyorum. Fakat üzülererek söylemeliyim ki Halepliler kendi çıkarlarını tam anlamıyla görememişler ve böyle faydasız bir şey isteyerek hükümeti de boşa uğraştırmışlardır.

Bağdat trenlerinin Halep'ten geçmesinin Halep'e ne kadar yarar sağlayacağını bilemiyorum. Yalnız çok iyi bildiğim bir gerçek şu ki; Halep ile deniz arasında bir ulaşım hattı sağlanmaz ise Halep ticareti tamamen yok olmaya mahkûmdur. Bu önemli mesele hakkında Bayındırlık bakanlığına başvurarak açıklamalarda bulundum fakat bakanlıktan hiçbir cevap almadım. Mersin'den sonra Bağdat demiryolunun deniz ile bağlantısı olmadığını dikkate almak önemli değil mi? Hâlbuki Mersin kasabasından iyi bir liman olamayacağını ve buradan düşünüldüğü ve ümit edildiği ölçüde bir fayda sağlanamayacağını anlamak zor değildir. Özellikle Mersin Limanı buralar için bir çıkış noktası olamaz. Halep için en ideal liman hiç

²¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Devlet Arşivleri, DH.İD.44.30

şüphesiz İskenderun Limanıdır. Doğu ile Batı arasındaki en kısa yolun başlangıcı olan bu şehrin önemini Büyük İskender'den sonra onaylayacak birçok kişi gelmiştir. İngilizlerin zamanında bu noktadan Basra Körfezi'ne kadar bir demir yolu yapmak istemeleri ve aynı istek ve siyasi amaçlar ile Hindistan yolunun başlangıcı durumunda olan kasabanın geniş limanına hâkim olan Kıbrıs Adası'nı da işgal etmelerinden bir ders çıkarmamız gerekirdi. Bağdat hattının İskenderun Körfezi'ni takip etmesi askerî açıdan bazı sakıncaları barındırıyormuş. Ben bir subay zabiti olmadığım için bu konu hakkında bir şey söyleyemem. Yalnız sahil ile paralel olan bir hattın savaş anında yabancı bir devletin donanması tarafından yok edilmesi ve Fırat Nehri'ne yapılacak büyük bir köprünün bir dinamitle düşman tarafından yıkılması mümkündür. Yetkili ağızlardan; sahilde zarara uğrıtılacak üç beş kilometrelik bir hattın birkaç günde tamir edilebileceğini fakat Fırat üzerindeki bir köprünün ancak beş senede yapılacağını dinledim ve bu işte çok büyük bir hata yapıldığına inandım.

Trablusşam-Humus hattı bir iki ay sonra tamamlanacaktır. O zaman Halep ve bölgesinde ticareti yürüten komisyoncular tamamıyla buraya ya da Mersin'e gitmek zorunda kalacaklardır. Ülkemizin ayakta durabilmesi için büyük öneme sahip olan ticaret ve tarımı sadece birkaç yere tahsis etmek çok tehlikelidir. Bunları milli servetimizin her bir parçasında düşünmek gerekir. Bağdat demiryolunun Haleplilerin istekleri ile kendi şehirlerinden geçmesi Halep ticaret bölgesi için ne yarar sağlayabilir ki? Oysa Halep şimdiye kadar kazandığı ticari konumunu koruyup, ticari geleceğini garanti altına almak için mutlaka bir liman ile bağlantı kurmak zorundadır. Bu liman da doğaldır ki İskenderun'dan başka bir yer olamaz. Yalnız Halep ile İskenderun arasında bir hat yapılacak olursa Belen'de en az beş km'lik bir tünel açılması gerekmektedir ve bunun çok büyük bir masraf ile bazı sorunlara yol açacağı da bellidir. Ayrıca Süveydiye'de son bulacak bir Halep-Antakya hattının da mümkün olmadığı söylenmiştir. Şirketin bulunduğu çalışma aslında tüm yararları bir yerde toplayacak bir önlem olduğundan bunun hükümet tarafından kabul edilmesi lazım olurdu. Bu da Belen'de yapılacak tünelden kurtulmak için Bağdat demir yolunun Bahçe'den sahili takip ederek hattın İskenderun'a uzatılması planlanmaktadır. Bu hat bir bölüm olacağından sahili takip etmesinden dolayı Genelkurmay dairesi tarafından açıklanan itiraza yer olmaz. Ayrıca şirket de bu hattın bölümünün inşasını desteklemektedir. Halep ve ticari alanının bu yol vasıtasıyla denize ulaşması ülkenin ticari geleceği konusunda ülkeyi büyük bir tehlikeden kurtarır. Özellikle Bahçe ve İskenderun arasında düzlük olduğundan burada az bir masraf meydana gelir. İşte benim bayındırlık bakanlığına anlatamadığım gerçek buydu. Halep halkı da bunun gerekliliğini ve önemini tam anlamıyla görüp anlayamadılar ve Bağdat hattının kendi şehirlerinden geçeceği için memnun oldular. Oysa en büyük nokta göz önünde tutulmayıp unutuldu. Yalnız İskenderun halkı kendilerinin mahvolacağını ve sonrasında oradan göç edeceklerini düşünerek şikâyete başladılar. Bendeniz orada iken İskenderun halkı çok üzüldü ve sonunda birkaç kişi İstanbul'a bayındırlık bakanlığına gidip özel girişimlerde bulunmaya karar verdi. Ben bu sorun hakkında iyice düşünmediğime inanmaktayım. Trablusşam-Humus şimendiferi yapılacak ve bunun sonucu olarak Halep ticareti oraya kayacak ve sonra da birçok harcama yapılarak Halep-İskenderun şosesinin aceleyle tamiri gerekecek. İskenderun gümrük gelirleri de gözle görünür bir şekilde azalmakta ve şirkete ait olan çoğu vapur da buraya uğramaktan vazgeçmektedir. Bu durum bir müddet daha bu şekilde devam ederse İskenderun kasabasıyla birlikte ticaretin de bir önemi kalmayacak ve böylece vergi dairesi müdürlüğü de oradan kaldırılacaktır. O zaman İskenderun'un da bir kaza merkezi olmasına gerek kalmayarak yeniden nahiye statüsüne dönüştürülmesi gerekecek.

Tamamı İskenderun'dan alınan gaz vergisi hakkındaki başvurumdan henüz bir sonuç alamadım. Danıştay'ın bu meselede daha adil bir karar alacağını ümit ediyorum. İskenderun kasabasının belediye gelirleri daha önemli bir gündem iken bu konuda belediyece yapılmış bir

emeğe rastlamadım. İskenderun belediye başkanına sokaklara bir lüks lambası olsun asmalarını söylemişim. Her yerde can sıkıcı bu durumla karşılaştım. Yerel yönetimler hiçbir yerde kendi varlıklarını göstermemekteler. Bu adamlar belediye teşkilatının ve idarenin başlangıç noktası olduklarını anlamış olsa idiler, ülkelerine daha fazla hizmet edecek olan adamları seçmekten geri kalmazlardı. Maalesef belediyenin önemi hiç kimsenin dikkatini çekmiyor ve zaten az olan bir gelir memurlara maaş adı altında verilerek ülke için kullanılacak bir para kalmıyor.

Belen kasabasının neden bir kaza merkezi yapıldığını anlamadım çünkü buranın büyük bir köyden farkı yoktur. Özellikle İskenderun buraya bir buçuk iki saat mesafede bulunduğu için başka bir kaza kurulmasına gerek görmedim. İskenderun'dan bahsederken zamanında burada yapılan bataklık doldurma çalışmalarını üzüntüyle akla getirmemek olmaz. Vali Raif Paşa zamanında yolculardan alınan vergiler ile İskenderun'daki bataklıkların kaldırılması girişiminde bulunmuş ve birçok iş yapılmıştı. Her tarafa dekovil hattı uzatılarak "Bataklık İdaresi" ismiyle özel bir daire kurulmuştu. Doldurulan arazi binlerce dönüme ulaşmış ve kasabanın havasındaki tehlike önemli derecede azalmıştı. Fakat işler düzenli ve planlı bir şekilde yapılmayıp geliş güzel yapıldığı için su toplayan yerlerin biraz yükseltilmesinden başka bir yarar sağlanmamıştır. Dolayısıyla işe başlamadan önce bu bölgenin haritası çıkartılarak suların atılması için kanalların nerelere yapılacağı ayarlanması gerekirdi. Bayındırlık bakanlığı bu işlerin boşa olduğunu anlayarak bataklık kurutma işlerini bu senenin başından beri askıya almıştır. Dekovil hatlarının birçoğu toprak üzerinde bırakılmış ve lokomotifler ile toprak arabaları, birçok ölçü araç-gereci "Bataklık İdarehanesinde" uygunsuz koşullarda iş görmez bir şekilde bırakılmıştır. Eskiden beri yolculardan alınan gelirler kullanılmakta ise de Halep-Beyrut arasında bir şimendifer inşasından sonra İskenderun'dan geçen yolların sayısı azaldığı için bu gelirler de iyice azalmıştır.

Bataklıklar hakkında bir karar alınmadan şimendifer meselesinin çözülmesi mümkün değildir. İskenderun'da yapılması düşünülen noktalar: Halep-İskenderun şosesi, Halep-İskenderun arasında Bahçe'den uzatılacak bir demir yolu, İskenderun Limanı ve bataklıklardır. Belen kazasının açıkladığım gibi önemli bir nokta olmadığına inanıyorum. Bana göre bu kaza, bir nahiyeye dönüştürülmelidir.

Antakya kasabasını -Romalılar zamanından beri varlığını sürdüren- bu yerleri daha bayındır bir şekilde görmek isterim. Maalesef beklediğim gibi bayındır ve düzenli bir yer görmedim. Halep-İskenderun yolu üzerinde Topboğazı'ndan ayrılıp Antakya'da son bulan şose hükümet tarafından tamir edilmekteydi. Fakat daha önceden vilayete verilmiş olan paranın azlığından dolayı tamir işlerine ara vermeye mecbur kalmıştık. Antakya'ya giderken müteahhidin Malatya'dan kadın ve çocuklarıyla beraber getirdiği ailelerin yolda çalıştıklarını görmüştüm. Müteahhit, Antakya'da yevmiyeler pahalı olduğu için başka yerlerden adam getirmek zorunda kalmıştır. Antakya-Topboğazı yolunun bu sene tamir edilmemiş olması gerçekten çok üzücüdür. Antakyalılar bu yol için defalarca müracaat etmişler ve birkaç defa da bu yol için inceleme sözleşmesi imzalamışlardı. Bu sebeplerden dolayı ben hükümetin yol yapamayacağına inandığımı daha önce de itiraf etmişim. Doğrusu inşaat şirketine verilen genel caddelerin çok pahalıya geleceğini ve hükümetin de bu işte çok yanlış olduğunu duyuyorum. Bu sözler belki de doğrudur. Muhtemelen hükümet bu yüzden birkaç yüz bin lira fazla para verecektir. Fakat sonuçta yollarımız olacak ki bu mutluluğu senelerden beri göremedik. Bunu da burada itiraf etmek adalete uygun olacaktır.

Antakya'nın en büyük derdi Amik Ovası'nda bulunan bataklıktır. Asi Nehri üzerinde yapılan dalyanlar ve bentler yüz binlerce dönüm arazide suların durulmasına ve bunların havasının bozulmasına sebep olmaktadır. Böylece dalyanların kaldırılmasıyla Amik Gölü'nün

suları Asi Nehri vasıtasıyla denize dökülecek ve sulardan temizlenmiş topraklardan da halk istifade etmiş olacak. Bu sorun hakkında iki gün önce Maliye Bakanlığı'na gerekli açıklama ve bilgiyi verdim ve bunların bir de haritasını yaptırıp bakanlığa gönderdim. Aslında kısmen beylik arazilere ait olan dalyanların kaldırılmasından dolayı hükümet yıllık 1-2 bin lira bir zarara uğrayacaksa da hükümete ait olacak bu arazilerden elde edilen gelirlerle bu zararın telafi edileceği ve özellikle de öşür gelirlerinde artış olacağı açıktır. Bu bataklık yüzünden Amik Gölü etrafındaki köylerde kalkın birçoğunun sıtma hastalığından muzdarip olduğunu hükümet düşünmek zorundadır. Bu sefer bakanlığa verilen ayrıntılı açıklama üzerine Maliye Bakanlığı'nın işi Danıştay'a vereceği ve oradan da uygun bir karar geleceği beklenmektedir. Diğer taraftan aldığım yazılı bilgilere göre Halep-İskenderun şosesi yapımını üstlenen Fransız şirketi Amik Gölü'nün kurutulması ve Asi Nehri'nin Antakya'ya kadar gemilerin gidişine olanak sağlayacak bir hale dönüştürülmesi için bayındırlık bakanlığına özel başvurularda bulunmuş ve buradaki başmühendis Mösyö Yunus'a teknik incelemeleri bildirmiştir. Mösyö Yunus birkaç güne kadar Antakya'ya gideceğini söylüyordu. Ben de başmühendisi kendisiyle yollayacağım. Bu girişim çok önemli ve yararlıdır. Doğrusu Romalılar zamanında önemli bir liman olan Süveydiye'de hazır ihtiyaçlar ile uygun bir liman yapılacağı bazı kişilerden ve özellikle Maystır Paşa'dan dinlemiştim. Bununla birlikte Asi Nehri'nin sahilden Antakya'ya kadar gemilerin gidişine olanaklı bir hale döndürülmesi bu civar için büyük yararlar sağlayacağından bakanlık tarafından bir an önce karar verilmesini bekliyorum.

Bu sırada Antakya-Topboğazı şosesi de tamir ettirilirse Topboğazı'ndan Halep-İskenderun caddesiyle birleşen bu yol daha ileride Halep-Kilis-Ayıntâb şosesiyle de birleştiğinden bu kadar geniş bir bölgenin ticareti Asi Nehri'yle gerçekleşir ve bu sayede vilayetin genel ticaretinde önemli bir gelişme görülür. Yalnız bayındırlık bakanlığının bu denli büyük bir girişimden Halep vilayetine bilgi vermemesini biraz garip buldum.

Antakya kasabasına bir saat mesafede Beytülma (Defne) denilen bir noktada büyük bir şelalenin bulunduğunu haber almam üzere oraya gittim. Bazı uzmanların söylediğine göre birkaç bin beygir gücünde olan bu şelalenin boş yere akıp gittiğine üzülmemek elde değil. Şimdiye kadar nasıl olup da böyle bir kuvvetten yararlanılmamış olmasını anlamak mümkün değil. Kaza hükümetinden aldığım bilgilere göre daha önce bir mühendis Antakya kasabasını elektrikle aydınlatmak için bu şelaleden yararlanmayı düşünmüş ve belediyeye bazı tekliflerde bulunmuş. Ben de orada iken bir Fransız maden mühendisi bir madenin haritasını yapmak için Antakya'ya gelmişti. Bu kişi kendi kumpanyalarının da böyle bir işi üstlenebileceğini söylüyordu. Kendisinin de bu şelaleyi görmesini ve teklifini bir an önce bana bildirmesini söyledim. Daha sonra verdiği açıklanmalara göre bu şelaleden elde edilecek elektrik ile Antakya'yı aydınlatmakla kalmayıp elektriği Halep'e de götürebileceklerini ve hatta Halep'te yapılması planlanan tramvayında bu elektrik ile işletilebileceğini söyledi. Ayrıca bu kişi tesis masrafları karşılığında belediyenin yıllık %5 faiz ile yıllık %2 derecede dış borcun bitirilmesine teminat istiyordu. Bu bilgileri Halep şehri tramvayı hakkında diğer teklifleri de değerlendirip Bayındırlık Bakanlığı'na özellikle bildireceğim. Bu yerlerin serveti, kaynağı sayısızdır, fakat halkta bir girişim düşüncesi yoktur. Bu adamların her işi hükümetten beklediklerini görüp de onlara acımamak mümkün değil.

Antakyalılar, Ayıntâb'a kadar gitmeyip kendi yerlerinde iplikçilik okulunun yapılmasını istiyorlardı. Oysa vilayet genel meclisi bu yolda karar vermiş ve hükümetle beraber genel borçlar idaresi de kurumun Ayıntâb'da kurulmasından yana olmuşlardı. Bu çaresiz adamlar her yoruldukları yerde bir han kurulsun istiyorlardı. Antakya'nın tarihi şöhretine layık olacak hiçbir bayındır yer göremedim. Sanırsınız ki bu memleket eski zamanlarda yaşamış ve şu an ölmüştür. İpekten elde edilen hâsılatla önemli gelirler elde ediliyor. Ama buna karşın maalesef orada bir

fabrika kurmak kimsenin aklına gelmiyor. Sevimsiz ve zevke uymayan bazı yerli ipek dokumaları gördüm. Antakya derebeyi zümresi (zorba) eşrafı bu derebeyliği zümresiyle diğer yerlere göre üstündür. Bereketzâde Rıfat Ağa'nın vefatından sonra ailesi eski arazi sorunlarını yeniden gündeme getirerek çaresiz halkı yine felaketlere sürüklemek istediler. Ben bu eşrafa kesinlikle yüz vermedim. Siz de çok iyi bilirsiniz ki benim vazifem buradaki halkın adaletten yararlanması ve zümrelerin de adalet içinde görevlerini yerine getirmesidir. Antakya'daki hükümeti ve memurlarını diğer yerlere göre daha iyi gördüm. Yalnız her yerde olduğu gibi burada da hükümet gerektiği kadar güçlü değildir. Bu konudaki bilgilerimi daha aşağıda bildireceğim.

Ayıntâb kasabası Halep'ten sonra bu bölgede en büyük ve en önemli şehirdir. Şehrin yüz bine yaklaşan bir nüfusu vardır. Kilis-Ayıntâb yolu Halep-İskenderun Caddesi üzerinde bulunan Hayciras noktasından ayrılır. Bu yol da inşaat şirketine verilmiştir ve son zamanlarda tamir gördüğü için oldukça düzgündür. Bu sayede Halep ile Kilis ve Aytıntâb arasında iki otomobil çalışmakta. Böylece dört beş saatte Halep'ten Ayıntâb'a gidilebilmektedir. Ayıntâb'daki Amerikan Koleji Hıristiyanlar arasında eğitimin ve özellikle tıbbın yaygınlaşmasını sağlamış ve onları resmi eğitime başvurma külfetinden kurtarmıştır. Bir ara Vali Reşit Bey zamanında Ayıntâb'da bir ilkokul yapılması tasarlanarak binanın temelleri atılmış ama daha sonra inşaat öylece bırakılmıştır. Tamamlanmamış temellerin ve etrafındaki taş ve toprak yığınlarının hemen yanındaki büyük ve heybetli kolej binası ile tezat oluşturması insanı üzüyor. Buna karşı Ayıntâb'da bir öğretmen evinin kurulacağı sözüyle teselli olmuştuk. Sene başından beri devam eden haberleşmenin henüz bir sonuca bağlandığı ve dokuz ay haberleşme ve tartışmadan sonra söz verilen ödeneğin verileceği hakkındaki Millî Eğitim Bakanlığı'ndan kesin olarak bir söz daha alındığını bildirecek olur isem iyi işlerin altı ayda değil burada dokuz ayda yapılabileceğine dair kendilerine bir fikir vermiş olacağım. Biz alınacak öğrencilerin sınavlarını başlattırdık. Ödenek bu yakınlarda gelecek olur ise biz de eğitim öğretimin sonuna doğru öğretmen evini açabiliriz.

Ayıntâb'da hükümetin yoksunluğu ve acizliği çok dikkat çekmektedir. Kaymakam Hasan Kazım Bey'in ilk günlerde aktif ve güçlü bir kişi olarak tanıdım. Ayıntâb'da iken bütün halkın ve memurların kendisinden nefret ettiklerini gördüm ve duydum. Hatta orada bulunan bir jandarma zabiti çekirge toplatmak için çevre köylere giden kaymakamın fazla yol parası almak düşüncesiyle köyleri de tutanağa eklediğini resmen yazdı ve kaymakamı açıkça aşağıladı. Ben de bunun üzerine hâkimden bilgi istedim. Sonuçta kaymakamın yalan söylediği ve beş on kuruş rüşvet almak için kendisini rezil ettiği ortaya çıktı. Hükümet Konağı'nın kiralanmasında kaymakamın kötü bir düşüncesini gördüm. Kendilerinin de bilgileri olduğu üzere Ayıntâb'da hükümet dairesi için bir yer aranmaktaydı. Kaymakam şehrin dışında bulunan bir oteli senelik iki yüz elli lira kira karşılığında hükümet binası yapmak istiyordu. Bu yüzden kendisiyle hükümet memurları ve belediye arasında bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştı. Kaymakamın biraz para alabilmek için senelik hükümete bu kadar para verdimen istediğini herkes açıkça söyledi. Ben de bir kaza hükümeti için hazinenin her sene iki yüz elli lira veremeyeceğini anlattım ve bizzat kazayı dolaşarak hükümet ve hapisane olarak kullanılmasına elverişli bir bina buldum. Kaza memurları bu durum da memnun oldular. Yalnız binada ufak tefek bazı tamir gerektiren yerler vardır. Bunlar tamamlandıktan sonra oraya hükümet binasını taşıyacağız. Yıllık kira bedeli ise yetmiş liradır.

Ayıntâb'da Müslüman ve Hıristiyan birçok kişi ile görüştüm. Hepsi kaymakamın kötü düşünce ve niyette olduğuna inanmaktalar. Orada hükümetin güçsüzlüğünden başka kaymakam yüzünden hükümetin son derece itibarsız kaldığını gözlemledim ve kaymakama kızarak hakkında iyi bir düşünce toplamadığımı da söyledim. Çekirge belasının önemi hakkında

kendisine bu kadar bildiri ve vasiyette bulunduğum halde pek az iş yapabildi. Bunun en önemli sebebi kaymakamın orada yalnız olmasıdır. Burada memleketin ileri gelenlerinden bir komisyon kurdum ve halkı çekirge toplamaya yollamak ve zorlamak için köylere dolaşmalarını söyledim ve onlar da bunu kabul ettiler. Şimdi kaymakam ile köy köy geziyorlar. Ayıntâb'da üç milyondan fazla yalnız bu seneye ait gelirin geciktiğini gördüm. Her iş yüz üstü bırakılmıştır. Kaymakamın etkin olamaması orada istenilen düzenin sağlanmasına engeldir. Kaymakamın vakit geçmeden başka bir yere tayin edilmesi ve Ayıntâb'a da Siroz ceza başkanı olan Asaf Bey gibi güçlü ve namuslu bir kişinin yollanmasını özellikle rica ediyorum.

Halep vilayetinin her noktasında insanı hayrete düşüren bir şey var ise o da hükümetin olmayışıdır ki bu da kuvvetsizlikten ileri gelmektedir. Hemen her tarafta huzur ve asayişin sağlanması zaptiyelerin elindedir. Bunların kötü alışkanlıklarından kurtulmuş olursa da sayılarının az olması sebebiyle onlardan istenildiği kadar yarar sağlanamayacağı bellidir. Mesela nüfusu yüz bin olan Ayıntâb kasabasında zabita gücü on, on beş kişiden fazla değildir. Yanımda bulunan Müslüman ve Hıristiyanlara Ayıntâb'ın mutasarrıflık olmasını neden istediklerini sordum. "Burası mutasarrıflık olur ise zabita güçleri artar ve böylece şehirde huzur ve asayiş de sağlanmış olur." dediler. "Eğer burası jandarma taburu merkezi olur ise yine mutasarrıflığı ister misiniz?" soruma da "Hayır, o zaman istemeyiz. Biz niyetimizi açıkça söyledik." dediler. Doğrusu yeni jandarma kadrolarına göre olması gerektiği gibi Ayıntâb bir tabur merkezi olacaktır. Vilayetin her tarafında olduğu gibi burada da çoğu cani ve tutuklu serbest bir şekilde gezip dolaşmaktadırlar. Bunların tutuklanmamaları eğer kötü bir niyetten kaynaklanmıyorsa mutlaka jandarma kuvvetlerinin yetersizliğinden ileri gelmektedir.

Halkı korkutan bir olay da ilkbaharda çöllerden yerleşim birimlerine gelen aşiretlerdir. Size tekrar tekrar bildirdiğim üzere, kış mevsimini çöllerde geçiren aşiretler ilkbaharda buralara gelmekte ve yolları üzerinde bulunan köylerden "huva" isminde bir vergi almaktadırlar. Aşiretler, eğer bu vergi ile yetinseler idi köylerdeki halk bunu minnet bilip bu durumdan şikâyet etmezlerdi. Fakat şimdiye kadar hiçbir kural ve hükümete tabi olamayan göçebe Arap aşiretleri geçtikleri her köyü yağmalayıp halkı rahatsız ettikleri için köylüler de şikâyete başladılar. Ne suretle olursa olsun bunlara bir hükümetin varlığını bildirecek olan şey onlara hadlerini bildirmektir. Bana göre aşiretlerin anlayacağı dil budur. Eğer atlı birliğimizi şimdiye kadar tamamlayabilmiş olsaydık çöl ile sınırı olan köylerde halkı kurtaracak önemli işlerde bulunabilirdim. Arap aşiretlerinin iskân ve bunların nasıl yola getirileceği hakkında defalarca bilgi vermiştim. Her şeyden önce önemli noktalara gezici kuvvetlerin yerleştirilmesi lazımdır.

Yine hükümetin güçsüzlüğünden dolayı bu son günlerde Rakka'da can sıkacak bazı durumlar meydana geldi. Antika çıkarmak için çadırlarda oturan ve kazı çalışmalarında bulunan yüzlerce kişi kendilerini engellemek isteyen Bab kaymakamı ile yanındaki jandarmaları kaçmaya mecbur etmiş, üzerine jandarmaların silahlarını gasp edip onları hapsedmişlerdir. Yine bu adamlar Rakka hükümetinin zaafından, güçsüzlüğünden ve kaza memurları arasındaki muhalefetten yararlanarak antika eser kaçakçılığına başladılar. Ayrıca mahkemenin kararına yakın olan iki icra sorununa bazı taraflarca karşı çıkıldı ve birkaç cinayet gerçekleştirildi. Bunun üzerine müfreze kumandanı olan Kaymakam Bedirhan Bey'i elli kişilik süvari ile suçluları yakalaması, kazada huzur ve asayişin tekrar sağlanması için oraya gönderdim. 22 Kanun-ı Evvel 1326'da (04 Ocak 1911) size yazdığım telgrafta jandarma kumandanını oradan aldığımı ve onun ile kaymakamın arasını bozan yazı işlerindeki kâtabi Maarre'ye tayin edip kaymakamı da merkez vilayete aldığımı bildirmiştim. Yeni kaymakamın yerine ulaşmasına kadar Rakka'ya nahiye müdürlerinden birini göndereceğim. Buralarda hükümet kendini bir kere göstermiş olsa idi bölgede huzurun uzun bir süre devam edeceğine inanırdım. Ne yazık ki müfrezeye henüz sorumluluk verilmediği için şikâyetlerimizin hiçbiri duyulmadı. Beyrut okulundan temin edilen

elli jandarmanın eğitimlerinin en az on beş yılda tamamlandığını düşünerek Halep'e de Adana ve Konya'da olduğu gibi bir okul açılmasına izin verilmesi için Jandarma Genel Kumandanlığına yazmışım. Jandarma Genel Kumandanlığı ise bizi tatmin etmeyecek cevaplar ile başından savmak istemekte. Oysa memleketin gereksinimleri ve jandarmanın eksigi bu cevaplarla tamamlanmış olmuyor. Bu sorun üzerinde sizin de vilayetin bakış açısına destek vermeniz gerekmektedir. Otuzu aşkın jandarma noktası boştur. Müteahhitlerin koyunlarını yakınımızda olan bir noktada çalıp götürün beş on eşkıyaya karşı sevk edecek bir güç bulamadık. Meşrutiyetin üçüncü senesinde olduğumuz halde yeni jandarma birliği merkez vilayetten başka bir yerde yoktur. Zaten onların mevcudu da var ile yok arasındadır. Ben, elimizde her tarafa sevk edebileceğimiz bir güç olsun ve bunu müfrezeler halinde vilayetin kazalarına gönderelim ve yıllardır devletin gözü önünde serbest gezen cani ve mahkûmları tutuklayalım. Böylece zararlı insanların gözü korkar ve herkes bir hükümetin olduğunu görerek gerçekleri anlamış olur. Şu an süvari jandarmamız sadece posta getirip götürüyor ve bundan dolayı jandarmayı asıl görevi için kullanamıyoruz. Böylece düzensizlik düzensizliği doğurup gitmekte. Diğer taraftan buradaki halk her işin ve görevin askeri bir güç ile yaptırılmasına alışmıştır. Buradaki halkın başına bir jandarma dikmezsen kimse vergi vermez ya da devlete karşı sorumlu olduğu bir işi yerine getirmez. Postayı getirip götürün, yollarda güvenliği sağlayan, vergi toplayan, vergi memurlarını yağmadan koruyan kısacası büyük küçük tüm işleri gören zaptiyelerdir. Bu kadar sıkıcı ve sorunlu bir görevi eskiden kalma alışkanlıklarıyla görmeye zorlanan kişilerin suçlarını burada bahsetmeye gerek görmüyorum. Meşru idarede zaptiyenin hayat hakkı olmadığını bilen bir hükümet hala onları kullanacak ve yeni jandarma kadrolarının eksikliğini bir an önce tamamlamak için kendi memurlarının uyarı ve başvurularını dinlemeyecek olur ise tabi ki suç o hükümetin olacaktır.

Aslında burada kolaylıkla işi halledip önemli bir iş olan huzur ve asayiş sağlama olanağı varken güçsüzlükten dolayı çok zor bir durumda kaldığımızı ve bu durum hükümetimizin halkın gözünde onursuzluk ve güçsüzlükle anılmasına sebep olmaktadır. Bütün halk silahlı bir şekilde gezmektedir. Bu kötü alışkanlığın epeydir devam ettiği ve şu anki ortamda da bunun için birçok mazeretin olduğu bellidir. Hükümet hiç vakit kaybetmeden özel tedbirlerle her şeyden önce kendi varlığını hissettirerek huzur ve asayiş sağlamalı ve sonrasında da memleketin ihtiyaç duyduğu ilerlemeyi, ekonomik, tarımsal ve toplumsal kalkınmayı düşünmelidir. Bakan Bey bu konudaki değerlendirmelerimi bakanlığa defalarca arz etmişim.

08 Muharrem 1329/26 Kanun-ı Evvel 1326 (11 Ocak 1911)

SONUÇ

Hüseyin Kazım Efendi, Halep'e görevlendirildikten sonra vilayet sınırları dâhilinde kazalarda saha araştırması yapmış, incelemelerde bulunmuş ve bunları rapor haline getirmiştir. Hatıralarından, tecrübelerinden ve çevresi tarafından adaletten şaşmayan, doğru bildiği fikirlerini çekinmeden dışarıya aktaran, haksızlık karşısında duran, zeki biri olarak tanımlanmıştır. Yazılan bu raporunun muhtevası için Hüseyin Kazım Efendi'nin karakter ve mizacının bilinmesi gerekmektedir. Çünkü raporu yazarken kullandığı eleştirel bakış açısı, yapılan uygulamalardan duyduğu memnuniyetsizlik, düşüncelerinin doğru olduğunu savunması müellifin karakteri ile uyumaktadır.

1910 yılında Antakya, İskenderun, Antep, Halep ve çevresinde incelemelerde bulunup bu bölgeler ile ilgili önemli notlar alan Hüseyin Kazım Efendi, Ocak 1911 yılında dönemin İçişleri Bakanlığı'na izlenimlerini rapor halinde sunmuştur. Bu raporda;

Özellikle ticari açıdan önemli bir güzergâh olan Halep-İskenderun yolundaki düzenlemeler üzerine yapılan son çalışmalar hakkında bilgiler verip, Halep'in ekonomik açıdan

gelişebilmesi için deniz ile bağlantısı olması gerektiğini vurgulamıştır. Bağdat Demiryolunun ise Halep'ten geçmesi taleplerine karşılık demiryolundan ziyade Halep'in ticaretinin canlandırılması için İskenderun Limanının kullanılması gerektiğini belirtmiştir. İskenderun'daki bataklıkların kurutulması ile ilgili daha önceki yapılan çalışmaları eleştirmiş ve bu işlemlerin planlı ve düzenli yapılmayıp geliş güzel bir şekilde yapıldığını, boşa harcamalar gerçekleştiğini belirtmiştir. Ayrıca İskenderun'a kurulacak olan tren hattının da bataklık problemi çözülmeden gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir.

Raporun devamında Antakya'nın eski bir medeniyet olduğuna, fakat şehre gerekli önemin verilmediğine, şehrin adeta eski zamanlarda yaşayıp öldüğüne değinmiştir. Günümüzde dahi Antakya'nın en önemli ulaşım noktası olan Antakya-Topboğazı yolundaki aksaklıklara yer vermiş, Antakya'nın en büyük probleminin Amik Ovası'ndaki bataklıklar olduğunu belirtmiştir. Antakya yakınındaki Defne noktasında da incelemelerde bulunan Hüseyin Kazım Efendi, Antep' gelmiştir. Antep'in nüfusu ve büyüklüğü hakkında bilgi verip, Anadolu'nun o dönem en büyük eğitim kurumlarından biri olan aynı zamanda misyonerler tarafından kurulan Amerikan Koleji'ne değinmiştir. Antep'te öğretmen evinin kurulma aşamasındaki aksaklıkları eleştirmiş ve özelden genele yorumlarda bulunmuştur. Ardından Antep'te hükümetin yoksunluğunu ve etkisizliğini vurgulamıştır. Halkın Antep kaymakamından şikâyetçi olduğunu belirtiş ve Antep'te zabıta kuvvetlerinin az olduğunu, suçluların serbest bir şekilde gezdiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde hükümetin yoksunluğunun ve askeri zayıflığının Rakka'da da yaşandığını aşiret yağmalarına ve antika eser kaçakçılığına idarenin, az sayıda askerin ve jandarma güçlerinin müdahale edemediği belirtilmiştir. Son olarak Bölge halkının silahlı bir şekilde gezmekte olduğunu, düzen, asayiş ve huzuru sağlama noktasında askeri kuvvetlerin zayıf kaldığını hatta beş-on eşkiyaya karşı bir güç bulamadığını beyan edip Halep'te bir jandarma okulu açılması için çalışmalarda bulunmuştur.

Hüseyin Kazım Efendi'nin incelemelerde bulunduğu yerler ile ilgili hazırlamış olduğu bu raporda, dönemin bölgesel sorunlarının tespiti, problemlerin nasıl çözülmeye çalışıldığı, toplumun genel vaziyeti ve ihtiyaçları gibi oldukça önemli konulara yer verilmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın son dönemlerinin yaşandığı bir zaman içerisinde merkeze uzak bölgelerin ne gibi sorunlara sahip olduğunu örnek göstermek için de önem arz etmektedir. Bu çalışmada rapor tamamen incelenmiş ve sadeleştirilmiştir. Çalışmanın amacı ise bölge ile ilgili idari, sosyal ve ekonomik açılardan yapılacak olan çalışmalarda devlet adamlarının üstlendiği vazifeleri ve karşılaştıkları sorunlar ile nasıl mücadele ettiklerini ve en önemlisi de bu sorunların çözümü ile ilgili ne gibi öneriler getirdiklerini ortaya çıkartarak alan çalışmalarına önemli bir katkı sağlamaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kayıtları ve Süreli Yayınlar

Hikmet Gazetesi, "Bir Haftalık Vukûat", Nu: 60, Sene: 1, 27 Şaban 328/ 19 Ağustos 1326, s.8.
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Devlet Arşivleri, DH.İD.44.30

Kitaplar ve Makaleler

Abou-El-Haj, Rıfa'at Ali, *Modern Devletin Doğası*, (Çev. Oktay Özel ve Canay Şahin), Ankara 2000.

Akyıldız, Ali, "Sened-i İttifak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 512-514.

Albayrak, Nurettin, "Hüseyin Kazım Kadri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 18, İstanbul 1998, s. 554-555.

- Alkan Günay, Nilüfer, *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010.
- Arı, Bülent, “Osmanlı Asayiş Stratejileri”, *Türk Polis Tarihinin Kökenleri* (Ed. Yücel Yiğit), *Polis Akademisi Yayınları*, Ankara 2017, ss. 179-212.
- Armaoğlu, Fahir, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1917)*, TTK, Ankara 1997.
- Aslan, Taner, “Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma”, *Erdem*, S. 55, 2009, ss. 1-32.
- Cöhçe, Salim, “XIX. Yüzyılın Sonlarında ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti’nde Fikir Hareketleri”, *Erdem*, S. 12, 2000, ss. 329-355.
- Doğan, Hamide, Hüseyin Kazım Kadri’nin Dini ve Siyasi Görüşleri “Kelami Bir Yaklaşım” Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- Kara, İsmail, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Hatıralarım İstanbul Trabzon Selanik Suriye Hüseyin Kazım Kadri*, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2018.
- Karabulut, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum”, *Mecmua*, S. 2, 2016, s. 49-65.
- Koçak, Burak, “Cumhuriyet’in Kökenleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi”, *İmgelem*, C. 3, S. 5, 2019, s. 207-237.
- Kuzu, Nurhan, *Osmanlı’dan Modern Türkiye’ye Geçiş Döneminde Aydınların Medeniyet-Din İlişkilerine Bakışı Hüseyin Kâzım Kadri ve Musa Cârullah Bigiyef Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005.
- Öğüt, Tahir, *XVIII. XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- Özbek, Nadir, “Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Jandarma (1876-1908)”, *International of Middle East Studies*, S. 40, 2008, ss. 47-78.
- Özcan, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, 2013, ss. 173-194.
- Özdiş, Hamdi, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti’nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
- Taş, Nazmiye, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova Bölgesinde Eşkıyalık Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2015.
- Taş, Sakin, Yazar, Samed, “Hüseyin Kâzım Kadri’nin Fikrî Hayatı -İstikbâle Doğru- Adlı Eseri Özelinde”, *Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyasında İslâmi İlimler* (Ed. Hidayet Aydar vd.), *Ensar Neşriyat*, İstanbul 2019, ss. 317-332.
- Turna, Nalan, *19. YY’dan 20. YY’ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürûr Tezkereleri*, Kaknüs Yay., İstanbul 2013.